

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНІВ САМОЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Большакова А.М.

Харківська державна академія культури

Предметом дослідження є феномени самоздійснення особистості. Показано, що самоздійснення є процесом реалізації самості протягом життєвого шляху. Визначено найсуттєвіші риси процесу самоздійснення людини. З'ясовано, що найважливіші феномени самоздійснення є процесами руху самості на життєвому шляху. Встановлено, що до таких процесів належать самовизначення, самоактуалізація, самореалізація, саморозвиток, особистісне зростання, самоствердження.

Ключові слова: самоздійснення, самовизначення, самоактуалізація, самореалізація, саморозвиток, особистісне зростання, самоствердження.

Постановка проблеми. Прагнення людини до самоздійснення є провідною рушійною силою її психічного та фізичного розвитку. Усвідомлення потреби у самоздійсненні, позитивна оцінка досягнутих на цьому шляху результатів та переконання у наявності подальших перспектив є найважливішим фактором психічного і фізичного благополуччя особистості, її повноцінного функціонування в усіх сферах життя. У зв'язку з цим особливого значення набувають дослідження, спрямовані на визначення психологічного змісту, феноменології, особистісних корелятивів та факторів успішності самоздійснення особистості.

Аналіз досліджень та публікацій. У психологічній науці проблемі самоздійснення особистості присвячено багато теоретичних та експериментальних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених (К. Абульханова, Т. Березина, Б. Братусь, В. Ключко, І. Логінова, С. Максименко, С. Рубінштейн, Ш. Бюлер, К.Г. Юнг).

Значну кількість досліджень самоздійснення особистості реалізовано у напрямку вивчення проблеми самореалізації та самоактуалізації (К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, Ш. Бюлер, Є. Вахромов, А. Деркач, Р. Зобов, В. Келасьєв, Л. Коростильова, Д. Леонтьєв, С. Максименко, А. Маслоу, К. Роджерс, Л. Сохань та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У наукових працях більшості зазначених вітчизняних та зарубіжних дослідників поняття самоздійснення згадується як само собою зрозуміле, таке, що не потребує тлумачення. Автоматично мається на увазі, що самоздійснення є сутнісною характеристикою людини, яка виступає як суб'єкт свого життєвого шляху. Втім, складність та безперечна наукова значимість явища самоздійснення особистості потребує його докладного психологічного аналізу, визначення змісту та систематизації складових феноменів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичний аналіз та систематизація феноменів самоздійснення особистості.

Виклад основного матеріалу. Ш. Бюлер, одна з перших дослідниць самоздійснення людини на її життєвому шляху, вважала прагнення до нього головною рушійною силою розвитку людини. Прагнення до самоздійснення вона визначила як уроджену властивість людини, яку все ж таки можуть деформувати, загальмувати дефекти виховання та несприятливе соціальне оточення. У своїх працях Ш. Бюлер також наголошувала, що шлях людини до самоздійснення визначається поєднанням «базальних тенденцій особистості», які за своєю сутністю є напрямками розвитку самості, такими як: 1) прагнення до задоволення найпростіших фізіологічних потреб; 2) прагнення до адаптації в навко-

лишньому середовищі; 3) творча експансія, прагнення до розширення життєвої активності, оволодіння новими елементами середовища; 4) встановлення внутрішнього порядку, інтеграція та упорядкування внутрішнього світу особистості (формування самооцінки, здійснення життєвого самовизначення та систематизація життєвого досвіду) [18].

К. Г. Юнг розглядав процес самоздійснення (індивідуації) як процес реалізації власної самості людини (архетипу цілісності, центру, що визначає все життя людини, образу життєвої мети з реалізації своєї єдності та індивідуальності). На першому етапі самоздійснення (індивідуації) провідну роль відіграє неусвідомлювана установка: відбувається занурення у глибини несвідомого, зміст якого є невідомим свідомості; на другому – на перший план висувається свідома установка та здійснюється свідома переробка змісту несвідомого, що збагачує свідомість та розширює її межі; на третьому етапі перероблені та змінені свідомі та несвідомі елементи синтезуються та створюється нова цілісність – самість [17].

С. Рубінштейн вважав, що самоздійснення є найпродуктивнішим типом побудови життя, змістом якого є життєвий шлях дійсного суб'єкта, який виробляє осмислене ставлення до життя, відчуття відповідальності за кожний здійснений вибір [15].

Б. Братусь розглядав самоздійснення, спрямоване на людську сутність, як критерій нормального психічного розвитку: «провідним, визначальним для власне людського розвитку є процес самоздійснення, предметом якого стає родова людська сутність, прагнення до залучення, злиття з нею та надбання тим самим всієї можливої повноти свого існування як людини» [3, с. 49].

На думку К. Абульханової та Т. Березиної, самоздійснення є найвищим результатом та показником розвитку особистості [1, с. 218].

С. Максименко розглядає самоздійснення як процес розгортання нужди, яке визначає як «особливе універсальне енергетично-інформаційне утворення, що є носієм і чинником соціальної життєвої сили людини» [10, с. 4].

Аналіз наукових праць зазначених та інших учених дозволяє стверджувати, що термін самоздійснення є узагальнюючим поняттям щодо різних категорій, які описують рух самості на життєвому шляху людини: самореалізації, саморозвитку, самовизначення та ін.

Своєрідною «відправною крапкою» процесу самоздійснення суб'єкта життєвого шляху є його самовизначення, яке визначається як «цілісний процес визначення критеріїв для того чи іншого рішення, важливого в плані особистісного розвитку та самоствердження» [7, с. 318].

За визначенням В. Сафіна та Г. Нікова, особистість, що самовизначилася – це суб'єкт, який усві-

домив свої бажання, сутність, можливості, систему соціальних очікувань щодо себе та готовий функціонувати в системі суспільних відносин. У цьому ракурсі самовизначення вони визначають як самостійний етап соціалізації, «сутність якого полягає у формуванні усвідомлення мети і смислу життя, готовності до самостійної життєдіяльності на основі співвіднесення своїх бажань, наявних якостей, можливостей та вимог, що пред'являються до нього з боку оточуючих та суспільства» [16, с. 68].

М. Гінзбург самовизначення тлумачить як надбання людиною своєї ціннісно-сміслової єдності та зазначає, що його сутнісною особливістю є спрямованість у майбутнє та визначає як «змістовне конструювання людиною свого життєвого поля, що містить у собі як сукупність індивідуальних життєвих смислів, так і простір реального діяння» [5, с. 47]. До характеристик самовизначення дослідник відносить: потребу у формуванні смислової системи; орієнтацію в майбутнє; пов'язаність з вибором професії.

Найвищою рушійною силою суб'єктного самоздійснення людини на життєвому шляху є прагнення до самоактуалізації.

Розвиток теорії самоактуалізації пов'язують, перш за все, з ім'ям американського психолога А. Маслоу, який вважав, що саме самоактуалізація, як бажання людини «стати тим, ким вона може стати», є найвищою потребою людини, прагнення до задоволення якої здатне забезпечити повноцінний розвиток особистості, звільнити її від дефіцитарних проблем особистісного зростання та невротичних проблем життя [11]. Самоактуалізація, на думку вченого, є рухом особистості від вирішення примітивних, інфантильних, уявних, тимчасових проблем до розв'язання справжніх, сутнісних проблем людського життя.

А. Маслоу стверджував, що прагнення до самоактуалізації є притаманним людській природі та закладене в будь якій особистості вже за фактом народження. Та, на жаль, через певні несприятливі зовнішні та внутрішні фактори, повноцінна самоактуалізація є досить рідкою, а створення умов її досягнення є першочерговим завданням гуманістичної психології [11].

Провідною детермінантою суб'єктного самоздійснення людини на життєвому шляху є також прагнення до самореалізації, яке, як і самоактуалізація, зачіпає найглибші сутнісні характеристики особистості.

Більшість російських та українських дослідників розглядає самореалізацію як переважно свідомий, цілеспрямований процес розкриття власного потенціалу й опредметнення сутнісних сил особистості в її різноманітній практичній діяльності. Зокрема, за визначенням С. Максименка, «самореалізація суб'єкта включає усвідомлення, вибір і реалізацію тих аспектів індивідуальності, які сприяють його самовираженню, реалізації його потенцій, формуванню суб'єктом власної системи смислів, цінностей, мотивів, уявлень про себе, постановку цілей і визначення способів їх досягнення, у т.ч. й перетворення себе» [10, с. 7].

Д. Леонт'єв самореалізацію розглядав як процес реалізації сутнісних сил людини, під якими розумів «універсально-діяльнісні здатності, що змістовно визначені та сповнені конкретно-історичним змістом» [9, с. 161].

Повнота самореалізації, за твердженням Л. Сохань, свідчить про «рівень розвитку самосвідомості, уявлень про власне «Я»; рівень орієнтованості в соціальній та життєвих ситуаціях; наявність реальних і потенційних можливостей особистості для

самоздійснення; достатню організаційно-вольову зрілість в управлінні обставинами й подоланні життєвих труднощів» [13, с. 85].

На думку відомої російської дослідниці Л. Коростильової, самореалізація – це «здійснення можливостей розвитку Я через власні зусилля, співтворчість, співдіяльність з іншими людьми (найближчим та дальнім оточенням), соціумом та світом у цілому» [8, с. 6–7].

Р. Зобов та В. Келас'єв під самореалізацією розуміють найбільш повне використання здібностей, талантів, потенцій та можливостей людини, що здійснюються шляхом її включення в соціальні структури [6, с. 109]. Критеріями успішності самореалізації дослідники вважали показники її здійснення, у першу чергу, у трудовій діяльності: зовнішню продуктивність діяльності (кількісні показники виконання професійних функцій при забезпеченні необхідного рівня якості); задоволеність процесом праці; нервово-психічну «ціну» (рівень шкоди фізичному та психічному здоров'ю, що нанесений через прагнення до високих результатів діяльності) [6, с. 127–128].

Узагальнення поглядів різних авторів на сутність процесу самореалізації проведено в праці Л. Рибалко, яка визначила, що цей феномен тлумачать як:

- здійснення задумів для досягнення мети у вирішенні особистісно значущих проблем, невідривних від творчої діяльності;
 - усвідомлення особистістю власної сутності, доцільності розкриття та використання власних сутнісних сил, спрямованих на вільний вибір шляхів нового особистісного зростання;
 - здійснення самого себе в житті, пошук і ствердження свого особистісного шляху, своїх цінностей і смислу існування;
 - рух до максимально повного здійснення закладених у людині потенційних можливостей, до саморозвитку та особистісного зростання;
 - становлення, за допомогою якого індивід бере на себе відповідальність за якість свого життя;
 - задоволення особистістю духовних потреб, інтересів, ідеалів та системи духовних цінностей;
 - реалізацію внутрішнього потенціалу не тільки заради себе, але й в інтересах оточуючих та навколишнього середовища [14, с. 94–95].
- Епіфеноменом самореалізації Д. Леонт'єв вважав самовираження: «Самовираження ми розглядаємо як активність суб'єкта, спрямовану на самореалізацію, але таку, що не досягає бажаного ефекту особистісного внеску (опредметнення), тобто таку, що не виливається в діяння» [9, с. 170]. На думку вченого, самовираження часто є певною формою компенсації невдачі в самореалізації, коли прагнення до неї не було підкріплено наявністю відповідних здібностей.

Ще одним процесом, що забезпечує самоздійснення суб'єкта на життєвому шляху є самоствердження.

У сучасних психологічних словниках самоствердження визначається як «прагнення людини до високої оцінки і самооцінки своєї особистості, та поведінка, що викликана цим прагненням» [17, с. 369]; «прагнення індивіда до досягнення та утримання певного суспільного статусу, що часто виступає домінуючою потребою» [7, с. 319].

Відомі дослідники проблеми самоствердження Є. Нікітін та Н. Харламенкова стверджують, що воно представляє собою найфундаментальнішу передумову існування особистості та взагалі існування людини [12].

Типологічний аналіз дозволив дослідникам створити багатомірну класифікацію феноменів самоствердження, базовану на чотирьох підгрунтах:

1. За ступенем цілеспрямованості було визначено самоцільні (самоствердження саме є ціллю конкретно за формою, але абстрактною за змістом), цілеспрямовані та нецілеспрямовані самоствердження (людина не має усвідомленої мети самоствердитися).

2. За засобами, які використовує людина, виділено два типи самостверджень: зовнішні (досягаються за рахунок володіння надбаними ззовні живими та неживими предметами) та внутрішні (засобами самоствердження є речі та живі істоти створені самою особистістю через реалізацію її внутрішніх здібностей).

3. За результатами самостверджень виділено їх доособистісні (людина стверджує себе як частину чогось цілого – соціальної системи) та особистісні (людина являє собою неповторне, унікальне утворення) типи.

4. За специфікою використовуваних механізмів Є. Нікітін та Н. Харламенкова виділили самоствердження через відкидання іншого (від м'якої, навіть заочної або символічної форми, при якій «відкидаємий» ні про що не здогадується до крайніх форм фізичного насильства) та самоствердження шляхом самовизначення (відкидання себе колишнього та обрання себе майбутнього, що знаходиться на більш високому рівні на обраних ціннісних східцях) [12].

Різноманіття конкретних форм поведінки людини з самоствердження відображається, на думку Є. Нікітіна та Н. Харламенкової, у трьох стратегіях: асертивна модель базується на здатності відстоювати власні права, адекватно реагувати на життєві події; агресивна модель характеризується прагненням активно захищатися від зовнішніх впливів, які сприймаються як загроза, через спричинення шкоди оточуючим; невпевнена поведінка проявляється як пасивність, залежність, пошук підтримки, допомоги, опори [12].

Р. Зобов та В. Келасєв розглядали самоствердження як процес, тісно пов'язаний із процесом самореалізації і запропонували таку типологію його форм:

- статусне самоствердження (через досягнення соціального статусу), що може приймати або конструктивну (досягнення соціального статусу через реалізацію мотивів особистісного зростання та самовдосконалення, коли статус стає закономірним наслідком досягнень людини) або деструктивну (відмова від своїх істинних здібностей, втрата індивідуальності в гонитві за зовнішніми атрибутами соціального статусу) форми;

- пошукове – прагнення самоствердитися через безперервний пошук, зміну різних видів діяльності, інтересів, захоплень, друзів та ін., що призводить до недостатньої концентрації та зосередженості, «розкиданості», відсутності справжньої опори та мети в житті, незадоволеності та розчарування;

- самоствердження як самоціль – прагнення ствердити себе будь-якими засобами, часто деструктивними (намагання привернути до себе увагу девіантними та навіть делінквентними формами поведінки);

- престижне самоствердження – намагання підвищити свою значущість через надбання престижних матеріальних атрибутів (є помилковим самоздійсненням, що відволікає від істинної самореалізації);

- самоствердження на базі накопичування матеріальних цінностей, що перетворюється на самоціль;

- самоствердження через розширення меж та можливостей власної свідомості, вдосконалення духовності – розширення психологічних можливостей людини, вихід на якісно новий рівень культури,

оволодіння методами самопізнання та саморозвитку, невпинне особистісне зростання;

- самоствердження через творчість – інтегративна форма самоствердження, яка поєднує деякі інші (розширення меж власної свідомості, залучення до нових видів інформації) та забезпечує максимально повну самореалізацію [6, с. 117–120].

Важливим процесом життєвого самовизначення є процес саморозвитку людини або його особистісне зростання. Так, Н. Бітянова розглядає особистісне зростання через «явище саморозвитку як безперервного процесу, у рамках якого людина набуває здатності керувати поточними подіями, формувати гарні та відкриті стосунки з іншими людьми, потрібно та послідовно захищати свої погляди, сприймати життя у всій його красі» [2, с. 7]. Відмінними рисами розвинутої особистості, на її погляд, є: відповідальність за свої дії; задоволення власних потреб без нанесення шкоди іншим; досягнення успіху в діяльності, яка є об'єктом самовираження; енергійність та життєстійкість; відкритість до професійних змін та нового життєвого досвіду [2].

Особистісне зростання є також процесом самоусвідомлення та ціннісного ставлення до власного «Я», що актуалізує нові рівні відкриття в самого себе моральних якостей і моральних почуттів та піднімає особистість до осмисленого переживання власних дій як вільних і відповідальних вчинків [4, с. 19].

Психологічними структурами особистісного зростання називають самопізнання (невпинний рух до більш повного знання про себе через самопостереження, самоусвідомлювання, самоставлення, самоаналіз, самооцінку); самоспонування (використання внутрішніх прийомів спонування себе до професійного та особистісного саморозвитку через самонакази, самозабов'язання, самопримуси); програмування формулювання цілей та завдань, визначення шляхів, засобів та методів діяльності з особистісного зростання; самореалізацію (здійснення програми особистісного зростання) [2].

Висновки і пропозиції. Проведений психологічний аналіз змісту та феноменів самоздійснення людини дозволяє сформулювати такі висновки та положення:

- самоздійснення одночасно є процесом (прагненням до сутнісних, істинних характеристик) та результатом (досягненням повноти та істинності буття);

- інстанцією, що ініціює процес самоздійснення, є сама людина, яка проявляє активність у процесі руху до реалізації, здійснення своєї сутності;

- відповідальність за перебіг та результати самоздійснення, за те, ким людина стане, які вибори здійснить, лежить цілком на ній самій;

- самоздійснення є певним, сформульованим в якості головної мети життя, процесом, що задає напрямок та зміст перебігу усіх процесів руху самості на життєвому шляху: самовизначення, самоактуалізації, самореалізації, саморозвитку, особистісного зростання, самоствердження.

На сьогодні дослідники свою увагу зосереджували на певних зовнішніх та внутрішніх факторах, що ускладнюють процес самоздійснення, самореалізації людини під час життєвого шляху. При цьому без належної уваги дослідників залишилося вивчення можливих негативних наслідків та побічних ефектів здійснення прагнення до самоздійснення. Перспективним напрямком досліджень є проблема досягнення можливих «кінцевих цілей» самоздійснення – стану, що виникає, коли людина «здійсниться», тобто використовує свій особистісний потенціал та не відчуває впевненості, що їй залишилося «що здійснювати».

Список літератури:

1. Абульханова К. А. Время личности и время жизни / К. А. Абульханова, Т. Н. Березина. – СПб.: Алетейя, 2001. – 304 с.
2. Битянова Н. Р. Психология личностного роста. Практическое пособие по проведению тренинга личностного роста психологов, педагогов, социальных работников / Н. Р. Битянова. – М.: МПА, 1995. – 64 с.
3. Братусь Б. С. Аномалии личности / Б. С. Братусь. – М.: Мысль, 1988. – 304 с.
4. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: автореф. дис... д-ра психол. наук: спец. 19.00.07 / І. С. Булах. – К., 2004. – 42 с.
5. Гинзбург М. Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1994. – № 3. – С. 43–52.
6. Зобов Р. А. Человечествознание: самореализация человека: учеб. / Р. А. Зобов, В. Н. Келасев. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2008. – 461 с.
7. Кондаков И. М. Психология. Иллюстрированный словарь / И. М. Кондаков. – СПб.: «прайм-ЕВРОЗНАК», 2003. – 512 с.
8. Коростылева Л. А. Психология самореализации личности: затруднения в профессиональной сфере / Л. А. Коростылева. – СПб.: Изд-во «Речь», 2005. – 222 с.
9. Леонтьев Д. А. Самореализация и сущностные силы человека / Д. А. Леонтьев // Психология с человеческим лицом: Гуманистическая перспектива в постсоветской психологии. – М.: «Смысл», 1997. – С. 156–176.
10. Максименко С. Д. Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта / С. Д. Максименко, В. І. Осодло // Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. Костюка АПН України. – Вип. 8. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 3–19.
11. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. / А. Маслоу. – СПб.: Питер, 2008. – 352 с.
12. Никитин Е. П. Феномен человеческого самоутверждения / Е. П. Никитин, Н. Е. Харламенкова. – СПб.: Алетейя, 2000. – 224 с.
13. Психологія і педагогіка життєтворчості: навч.-метод. посіб. – К.: [Б.в.], 1996. – 792 с.
14. Рибалко Л. С. Методолого-теоретичні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя (акмеологічний аспект): монографія / Л. С. Рибалко. – Запоріжжя: ЗДМУ, 2007. – 443 с.
15. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2002. – 720 с.
16. Сафин В. Ф. Психологический аспект самоопределения личности / В. Ф. Сафин, Г. П. Ников // Психологический журнал. – 1984. – Т. 5. – № 4. – С. 65–73.
17. Современный психологический словарь / [Под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко]. – М.: АСТ; СПб.: Прайм-Еврознак, 2007. – 496 с.
18. Юнг К. Г. Структура психики и процесс индивидуации / К. Г. Юнг. – М.: Наука, 1996. – 269 с.
19. Buhler C. The Integrating Self / C. Buhler // The Course of Human Life: A Study of Goals in the Humanistic Perspective / C. Buhler & F. Massarik (Eds.). – New York: Springer Publishing Co, Inc., 1968. – P. 330–350.

Большакова А.Н.

Харьковская государственная академия культуры

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФЕНОМЕНОВ
САМООСУЩЕСТВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ****Аннотация**

Предметом исследования являются феномены самоосуществления личности. Показано, что самоосуществление является процессом реализации самости на протяжении жизненного пути. Определены существенные черты процесса самоосуществления человека. Выяснено, что важнейшими феноменами самоосуществления являются процессами движения самости на жизненном пути. Установлено, что к таким процессам принадлежат самоопределение, самоактуализация, самореализация, саморазвитие, личностный рост, самоутверждение.

Ключевые слова: самоосуществление, самоопределение, самоактуализация, самореализация, саморазвитие, личностный рост, самоутверждение.

Bolshakova A.N.

Kharkiv State Academy of Culture

**PSYCHOLOGICAL ANALYSIS
OF THE PERSONALITY SELF-REALIZATION PHENOMENA****Summary**

The article of research are the phenomena of personality self-realization. It is shown that self-realization is the process of realization of self during the life course. The substantial descriptions of self-realization process are certain. It is found out that the major phenomena of self-realization are processes of motion of self on the life course. It is set that self-determination, self-actualization, self-realization, self-development, personality height, self-statement belong to such processes.

Keywords: realization of self, self-determination, self-actualization, self-realization, self-development, personality height, self-statement.